

Nagy J. Endre

Pulszky Ágost szociológiai államtana

Absztrakt: Pulszky Ágost a magyar szociológia alapítója volt a 19. század közepén. Apját halálra ítélték távollétében (in effigie) forradalmi tevékenysége miatt, emigrálni kényyszerült, s így fia, Ágost, Torinóban és Londonban járt középiskolába. 1861-ben királyi kegyelmet kapott a család, hazatértek, s Ágost elvégezte a jogot, majd 1875-ben ő lett a Pázmány Péter Egyetem Jogi Karán a jogbölcseleti tanszék vezetője. Jogi kari előadásaiiban nem csupán a jogfogalmakat magyarázta el a hallgatóságnak, de beágyazta történeti és korabeli szociális kontextusba is. Fő műve *A jog- és állambölcsezet alaptanai* címmel 1885-ben jelent meg, s módszertanilag Comte és Spencer, valamint a század pozitivistá tudósaira támaszkodott. Munkáját maga fordította angolra, *The Theory of Law and Civil Society* címmel jelent meg Londonban (1888), melyet jeles angol folyóiratok recenzáltak (pl. *Westminster Law Review*). Pulszky közreműködött a Társadalomtudományi Társaság létrejöttében, amelynek első elnökévé választották. A szerző Puszky államtanának egy relatíve részletes elemzését nyújtja, kiemelve szociológiai szemlélete újdonságát, amelyben minden jogfogalmat a történeti-társadalmi kontextusba helyezett, s megalkotott egy egyedülálló társadalmi és állami formáció elméletet. Ebből kiindulva vizsgálta a demokrácia lehetőségét Magyarországon, és ő foglalkozott először tudományos alapon a munkáskérdéssel.

Kulcsszavak: magyar szociológia, Pulszky Ágost mint alapító, államelmélet, állami beavatkozás és társadalom, demokrácia, munkáskérdés

Pulszky Ágost joggal tekinthető a magyar szociológia atyjának (Kupa 1999, 2012; Nagy 1977, 1993). Bár maga sokáig ellenezte a szociológia kifejezés beemelését a tudományba, azt fejtegetvén, hogy tartalma más tudományokban, például az állam- és jogbölcseletben tárgyalható, mégis, mikor egy formálódó kör, amely már 1900-ban elindította az első magyar szociológiai folyóiratot *Huszedik Század* címen, a későbbi Társadalomtudományi Társaság 1901-ben felkérte, hogy vállalja el az elnökséget, örömmel igent mondott. A Társaság politikai irányát tekintve sokszínű volt. Voltak benne liberálisok, konzervatívok, anarchisták, szindikalisták és szocialisták is, tehát mindenki, aki szakítani akart a hivatalos, nemesi állambölcselet és publicisztika régi hagyományaival. Kezdetben a társaság tagja volt a harminc millió magyarról álmodozó nacionalista Rákosi Jenő, és a konzervatív-liberális Concha Győző is olyanok mellett, mint Jászi Oszkár, aki a későbbi Polgári Radikális Pártnak lett az alapítója, de ott volt hamarosan a marxista Szabó Ervin is (Litván és Szűcs 1973: 5–46). Pulszky Ágost képes volt mindezeket a tendenciákat kibékítve összefogni, ámde még ebben az évben bekövetkezett halála megakadályozta tevékenysége folytatásában.

Pulszky Ágost egyetlen nagy művet írt *A jog- és állambölcselet alaptanai* címmel (1885), amit ő maga fordított angolra (*The Theory of law and civil society*, 1888). Pulszky Ágost ugyanis, miután apját az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után távollétében fő- és jószágvesztésre ítélték, Londonban és Torinóban járt középiskolába, s így tudta megírni angolul is fő művét, amit neves angol lapok (pl. a *Westminster Law Review*) recenzeáltak. Feltevésünk szerint nagyobb visszhangot várt, mint amit kapott, ez pedig szerepet játszott abban, hogy később már csak kisebb könyveket publikált (pl. *A munkáskérdés*, 1890, *A Felekezetek szerepe az államéletben*, 1891), és inkább mint parlamenti képviselő fejtette ki energiáját. Egyes beszédei, például a bürokráciáról, valóságos tudományos esszék voltak.

Pulszky Ágost fő művét áthatotta a szociológiai szemlélet. Ez abban mutatkozott meg, hogy bármely jogi fogalmat magyarázott, nem elégedett meg pusztán jogelméleti megvilágításával, hanem beágyazta azt történeti és társadalmi kontextusba. Így például a tulajdon fogalmának tárgyalásában felhasználta a korabeli etnográfia eredményeit, rámutatva arra, hogy a magántulajdon az eredeti közösségek közös földtulajdonából fejlődött ki. Nem véletlen, hogy magyarra fordította Henry Sumner Main *A jog őskora* című munkáját (Maine 1875), amiért a magyar etnológia is egyik alapítójának tekinti (Zsigmond 1973: 111–123). Egészében pedig megalkotott egy olyan társadalom- és államelméletet, ami eredetiségben a legnagyobbak, Marx vagy Herbert Spencer társadalomelméletével vetekedik.

A 19. század az új szociális probléma, vagyis a tőke és a munka harca körül mozgott. Marx és Engels már 1848-ban kibocsátotta *A Kommunista Párt Kiáltványát*, melynek államelméleti szempontból a fő tanítása az, hogy az állam nem más, mint az uralkodó osztályok fegyveres erőszakán alapuló elkülönült embercsoport. Ebből az következett, hogy az állammal szemben a társadalom a domináns. Volt egy másik nézet ebben a korban, amely ezzel szemben az államra helyezte a hangsúlyt. Ezt Lorenz von Stein képviselte, aki szerint, ha történnie kell valaminek a tőke és a munka közötti ellentétben, ez nem a kommunisták erőszakos forradalmi akciója vagy a szocialisták békés átmenete révén fog végbemenni, hanem egy harmadik erő által, amely fölötté áll ugyan az érdekharcolóknak, de nem áll a

társadalmi haladás eszméje fölött, és ez a harmadik potencia az állam (Stein 1870: 443). Ezzel szemben Pulszky arra mutatott rá, hogy az államban is van önző, azaz osztályelfogult cselekvés, ahogyan a társadalom, vagyis az osztályok sem vihetik végletekbe a saját érdek keresztülvitelét (Pulszky é. n.: 126). Maga Pulszky egy ennek megfelelő kiegyensúlyozott elméletet állít fel a társadalom és az állam viszonyát illetően. Azt tanítja, hogy – mivel a haladás új meg új szükségleteket hoz létre, s mivel az ennek megfelelő tudat nem adekvát, vagy ha adekvát is, nincsen megfelelő anyagi ereje az új szükséglet fedezésére – az államnak kell fellépnie, pótolva vagy a tudathiányt, vagy az anyagi erőt, vagy mindkettőt. Ilyenek voltak először az önkormányzati hatáskörből egyre inkább állami hatáskörbe kerülő szegényügy, majd az egészségügy. Vagyis szociálpolitikai beavatkozásra van szükség az állam részéről. De amennyiben a két feltétel, egyrészt a tudati, másrészt az anyagi teljesül, az államnak vissza kell vonulnia a szóban forgó területről (Pulszky é. n.: 230–231, 235). Pulszky tehát elveti azokat a liberális tanokat, a „formális, elvont és elérhetetlen tanokat”, amelyeket például Spencer képvisel, hogy tudniillik az államnak nem szabad beavatkoznia a társadalom önmozgásába, mert spontán létrejön a teljesítmények és jutalmazások összhangja. De másfelől elveti azokat a szocialista tanokat is, melyek abban a korban az állami beavatkozások folytonos kiterjesztéstől remélték a szocializmus bekövetkezését, amennyiben az állam folytonos visszahúzódnását proklamálta, ha a társadalom önerőből képes megoldani az új szükséglet kielégítését. De nem fogadja el a kommunisztikus tanokat sem, amelyek az állam igényét korlátlanul kiterjesztik az egyénnel szemben. Elveti a Louis Blanc-ra és Saint-Simon-ra visszavezethető azon tanokat is, melyek az állam hatáskörét kiterjesztenék a munka megszerzésére is (Pulszky é. n.: 220). Az állam a munkásoknak csak a csak a jogi biztonságot nyújthatja, de nem gondoskodhat „a földművesek és iparosok” megélhetéséről (Pulszky 1886–1887: 328).

Miután így vázoltuk Pulszky kiegyensúlyozó elméleti álláspontját a kommunisztikus tanok és a szélső liberalizmus között, ismerkedjünk meg általános társadalomelméletével, amibe be van ágyazva az államélet is. Pulszky szerint a társadalom egy azt megelőző lazább emberi közösségből, a társaságból jön létre (Pulszky 1885: 77–80). A társaság nem vezethető le az egyes emberek tudatos összeszervezkedéséből, mint Rousseau tanította (Pulszky 1885: 202–204). Van egy spontán folyamat, amiben kialakul a munkamegosztás és a tevékenységek cseréje, munkák és tevékenységek különböző csoportokat képeznek, és ez hozza létre a társadalom szervezkedését. E folyamatokban megindul a tudatosodás. Egyesekben homályosan kezd derengeni halvány tudata annak, hogy a csoport vágyát alkotó érdekkomplexum szemben áll az aktuális érdekviszonyokkal. Ez a tudatosodás többnyire a szegények és elnyomottak osztályában kezdődik, akik észlelik, hogy a fennálló rend szemben áll az ő jövőbeli reményeikkel (Pulszky 1885: 89). Ez inkább ösztönszerű cselekvésekhez vezeti őket, s lassan-lassan megfogalmazódik egy fő életérdek (Pulszky angolul: *vital interest*), ami egyesíti az addig elnyomottakat.

Pulszky nál a társadalmat koheráló életérdek felismerése kettős természetű. Egyfelől minden társadalmi szervezkedés a szükséglet felismerésével kezdődik, de nem mindegyik érdekből lesz fő életérdek. Másfelől, amiből a fő életérdek lesz, viszonylag kevés történetileg. S ha megvizsgáljuk a történelmet, Pulszky szerint csak a következő fő életérdekeket találjuk (Pulszky 1885: 97–156): 1. vérségi-családi, 2. helyi szomszédsági, ami két alesetre bontható: egyfelől lehet községi társadalom, amin Pulszky a város-állami

társadalmakat érti, másfelől lehet törzsszövetségi társadalom, 3. hódító kizsákmányoló, 4. egyházi társadalom, 5. nemzeti társadalom, 6. nemzetközi-gazdasági társadalom, s végül 7. emberiség társadalom. Pulszky ezen elméletet az európai fejlődés alapján állította fel, azonban univerzális érvényességet tulajdonít neki. Például az amerikai prekolumbián társadalmak eljutottak a hódító-kizsákmányoló társadalom fokáig, de ott a tovább nem fejlődhettek, mert az európaiak által tett felfedezésük megakasztotta a spontán továbbfejlődésüket. Továbbá, ha megfigyeljük, ezek a fő érdekkörök egyre szélesebb emberi közösségeket fognak át. A vérségi-családi érdekkörnél nagyobb a helyi-szomszédsági, ennél a hódító-kizsákmányoló, és így tovább. Továbbá minden társadalom három fejlődési szakaszon megy keresztül. Először is van az uralomra törő társadalom. Ennek a fejlődése során egyre több embert nyer meg magának, a kezdeti pár ember általi felismerés egyre szélesebb köröket ragad meg, egyre inkább megszervezi érdekérvényesítését, ami szembeszegül az őt közvetlenül megelőző társadalommal, melynek keretei között a maga új fő életérdekét nem tudja maradéktalanul kielégíteni. Uralomra tör. És az uralom eléréséhez meg kell szereznie az állam törvényhozását, ami aztán ennek az új életérdekének megfelelően fogja megalkotni a törvényeket. Ekkor a társadalom uralkodó társadalommá, azaz államivá válik. Az államformák is e szerint alakulnak (Pulszky 1885: 90–91). Kezdetben egy szűk réteg alkotja az állam vezetését, azaz az államforma arisztokratikus lesz. Megszilárdulás és tartós fennállás után átalakul királysággá. De közben még egy ideig meg kell küzdeni az előző, uralomról lehanyaglott társadalom még eleven erőivel is, ezért az egyeduralmi kormányforma lesz. De ha biztonságban érzi magát, és egyre kevésbé fenyegeti az előző társadalom, sőt, ha fő életérdeke még nincs komolyan fenyegetve az utána következő és újabb életérdeket érvényesíteni akaró társadalomtól, vagyis hosszú és békés uralom után: az uralkodó társadalom demokratikus kormányformát vesz fel. Ez magyarázza a történelem folyamán fellépő kormányok formáját. És ebből érthetők meg a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi jog változásai is. Ugyanis azok a társadalmak, amelyek azonos elven épülnek fel, hajlamosabbak a barátkozásra, míg az egymástól nagyon eltérők viszályokba lépnek egymással (Pulszky 1885: 84). Természetesen mindegyik uralkodó kormányforma hajlamos eltorzulni: így az arisztokrácia köztársasági formából átmehet a kisebbségek erőszakos uralkodásába, ami különféle érdekek között ingadozhat: ha pénzesebb emberek szerzik meg a hatalmat ochlokráciává torzul, és egyre erőszakosabb formákat ölthet; a királyságból pedig despotizmus lesz, amint a király kezdi magát túltenni a törvényes korlátokon. A demokrácia pedig anarchiába mehet át, ha mértéktelenné válik a néphatalom.

Mármost felmerül a kérdés: mi történik az uralomról lehanyaglott társadalommal? Nos, az uralomról lehanyaglott társadalmak önkormányzati körökként élnek tovább. Sőt, miután megszabadultak a priméren állami feladatoktól, mint amilyen például a háborús gazdálkodás és az adószedés, akkor foghatnak hozzá eredeti érdekük, amiért létrejöttek, valódi realizálásához. Így például az egyházi társadalom úgy foghat igazán hozzá fő célja, a lelkek üdvözülésére segítéséhez, mint ami immár elvált az államtól. Magyarországon például a 19. században megindulnak a törekvések pl. a katolikus autonómia létesítése irányában (Pulszky 1891). A helyi-szomszédsági társadalom is továbbél mint területi önkormányzatok rendszere, ami így már a kommunális ügyekre koncentrálhat.

Elmélete alapján Pulszky széles nemzetközi kitekintésre alapozva megvizsgálja kérdést, hogy Magyarországon milyen esélyei vannak a demokráciának (Pulszky 1901: 481–500). Pulszky különbséget tesz a demokratikus áramlatok és a demokratikus kormányforma között. Előbbiek mindig felbukkantak a történelemben, ahol megingott az isteni kinyilatkoztatás megingathatatlansága, vagy ahol kétely támadt az öröklött vagyon jogossága iránt, vagy a földbirtok kizárólagosságát kétségbe vonták, vagy a hadsereg títka nyilvánvalóvá vált. A középkorban viszont a kereszténység két tana, nevezetesen az Isten előtti egyenlőség, valamint az egyéni lélek feltétlen megbecsülése vezetett demokratikus mozgalmakhoz. Ehhez még az is hozzájárult, hogy az egyház a világi hatalommal folytatott harcában kénytelen volt szélesebb tömegeket bevonni. Így Itáliában jöttek létre először kis városi demokráciák. Amik persze hamarosan elmerültek az arisztokráciák, a türanniszek hatalmában, majd a plutokráciákban. Demokratikus tendenciákat indított el a protestantizmus (pl. Zürichben és Genfben), de ezek hamar beletorkollottak teokráciákba. Franciaországban Rousseau és az enciklopédisták hatására történtek demokratikus nekibuzdulások, voltak demokratikus alkotmánytervezetek, de sohasem jött létre tiszta demokrácia, mindez autokratikus eredményekkel zárult. Napóleon demokratikus allűrjei dacára semmi demokratikus fejleményre nem vezetett, úgyhogy egyedül az Egyesült Államok tekinthető tiszta demokráciának. Európában a 19. század folyamán a nemzeti mozgalmak erősödtek, amelynek során a nép megtapasztalta azt, hogy képes saját ügyei vitelére is. Svájc specifikus területi és nemzetiségi összetétele miatt kedvezett a föderalizmusnak és így a demokratikus törekvéseknek is. Európa többi részén viszont Franciaország fejlesztette ki a legtisztább demokráciát, miközben a nemzetiségi elvvel párhuzamosan alakuló demokratikus elv teljes kifejlődésekor feltárja belső ellentétét a demokráciával. Ugyanis ezek harcba keveredtek más alapon nyugvó társadalmi törekvésekkel, vagy azonos elvű, de más államokkal, amelyek az első államban élő saját nemzetiségű tagjaikat kívánták maguk alá vonni. Ez a megjegyzése Pulszkyknak már előrevetíti a trianoni békét, amikor az itt élő, Pulszky idejében az ország nagyjából felét kitevő magyarországi nemzetiségek az általuk elfoglalt területtel együtt a szomszédos államokban uralkodó anya-nemzetükhez akartak csatlakozni. És ekkor meggyengül a demokratikus áramlat ereje. Amikor Amerika megszűnt nemzeti állam lenni, és elindult a gazdasági érdek uralma felé, felerősödtek és polgárháborúhoz vezettek a fehérek és feketék közötti ellenétek. Pulszky nem látja még ennek az ellentétnek a jövőbeli eredményét (ami nem is meglepő, hiszen e cikkét 1901-ben mondta el a Társadalomtudományi Társaság egyik ülésén). A nemzeti eszme Európában is szembekerül a kozmopolitikai törekvésekkel. Mert, ha a demokrácia kifejlődik, nincs ok, amiért egy államon belüli területre lehetne szorítani. Franciaország és Olaszország, mivel területükön többféle nemzetiség található, akiket nem voltak képesek abszorbeálni és asszimilálni, soha nem érhetik el például Anglia vagy Amerika tiszta demokráciáját. Kanada és Ausztrália sajátos körülmények miatt kedvez a demokratikus irányzatnak. Franciaországban a széleskörű nemzetközi irányú gazdasági elv, ami már uralomra törőben van, ellentétbe kerül a nemzeti eszmével, s ezért azt látjuk, hogy a régi arisztokrácia és az egyház, valamint azok, akik hozzájuk közel állnak, magukat nacionalistának nevezik. Bizonyítva ezzel, hogy a korábbi életérdekek még mindig eleve- nek Franciaországban.

E széles nemzetközi áttekintésből Pulszky azt a következtetést vonja le, hogy, bár a világ fejlődése kedvez a demokratikus mozgalmaknak, mégis ritka történeti körülmények vezetnek a tiszta demokratikus kormányforma létesítéséhez. Ami pedig Magyarországot illeti, itt hosszú időre előre nem látszik biztosítottnak a demokrácia teljes kifejlődése, mivel itt több korábbi uralkodó eszme vívja még csatáját a nemzeti eszmével, sőt az új gazdasági társadalom is jelen van az osztályok harcában.

Pulszky ezen kívül az első volt, aki Magyarországon tudományos alapon megvizsgálta a nagy modern krízist, a tőke és a munka harcát *A munkáskérdés* (1890) című tudományos esszéjében (Pulszky 1890). Ennek legfontosabb államelméleti vonatkozása a sikra szállás az állami szociálpolitika mellett annak a kiegyensúlyozott elméletének megfelelően, hogy az államnak pótolnia kell vagy az anyagi erőt, vagy a tudati hiányosságot. E művében az angol szociálpolitikát állítja követendő példaként, amely mindig a gyakorlati szükségletre reagálva fejlesztett ki újabb és újabb szociálpolitikai intézkedéseket. Az általános választójog bevezetését a munkásság műveltségi szintjének emelkedéséhez köti azzal, hogy először a szűkebb önkormányzati körben kellene megkapniuk e jogot a munkásoknak is.

Hivatkozott irodalom

- Kupa László (1999): *Pulszky Ágost*. Budapest: Új Mandátum.
- Kupa László (2012): *A policia alkonyától a szociológia hajnaláig. A magyar szociológia kialakulása a reformkortól a századfordulóig*. Pécs: Kronosz.
- Litván György és Szűcs László (1973): Előszó. In *A szociológia első magyar műhelye*. I. Litván György és Szűcs László (szerk.). Budapest: Gondolat, 5–46.
- Maine, Henry Sumner (1875): *A jog őskora, összeköttetése a társadalom alakulásának történetével, s viszonya az újkori eszmékhez*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.
- Nagy Endre (1977): Pulszky Ágost társadalom- és államtana. *Szociológia* 5(2): 207–213.
- Nagy J. Endre (1993): *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Budapest – Szombathely: Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press.
- Pulszky Ágost (1885): *A jog- és állambölcselet alaptanai*. Budapest: Eggenberger.
- Pulszky Ágost (é. n.): *Bölcseleti államjog*. Pulszky Ágost nyilvános r. tanár előadásai nyomán készítette Weiner Adolf. Kézirat.
- Pulszky Ágost (1886–1887): Parlamenti beszéde. In *Képviselőházi Napló* X. kötet, 328.
- Pulszky Ágost (1890): *A munkáskérdés*. Budapest: Eggenberger.
- Pulszky Ágost (1891): *A Felekezetek szerepe az államéletben*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.
- Pulszky Ágost (1901): *Demokrácia és nemzetiség*. In *A szociológia első magyar műhelye*. I. Litván György és Szűcs László (szerk.). Budapest: Gondolat, 481–500.
- Pulszky, Augustin (1888): *The Theory of Law and Civil Society*. London: Thomas Fisher Unwin.
- Stein, Lorenz von (1870): *Handbuch der Verwaltungslehre*. Stuttgart: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung
- Zsigmond Gábor (1973): Henry S. Main és Pulszky Ágost. *Etnographia* 84(1–2): 111–123.

Nagy J. Endre

szociológus, professor emeritus, Semmelweis Egyetem